

**М.К. Аммосов төрөөбүтэ
120 сылыгар**

М. Аммосов туһунан элбэх кинигэлэр сурулуннулар, суруллуохтара да турдаба. Ол эрэри кини олоһун биир кэрчик кэмин, төрөөбүт сиригэр Хатырыкка оҕо сааһа хайдах ааспытын, кини дьонун-сэргэтин, аймахтарын туһунан архыып докумуоннарыгар олоһунан суруйуулар аҕыйахтар, суоһун да тэҥэ. Автордар кэнники көстүбүт архыып докумуоннарыгар сизэм-мэккэ, эрдэтээҥи суруйууларга олоһурулар. Ол иһин урукку албас суруйуулар салҕанан бара тураллар. Аҕыйах холобурдары аҕалыахпын сөп.

Нам улуһун историятын кэрэхэлээбит «Намский улус. История. Культура. Фольклор» диэн куруутун туттуохтаах улахан кинигэбитигэр «Кинилэр ааттарынан улуус киэн туттар» дьин салааба «Нам сиригэр уһулчулаах уола» (выдающийся сын Намской земли) диэн историческая наука доктора Е.П. Антонов М. Аммосов туһунан улахан научнай ыстатыйаны суруйбутун киллэрбиһит. Кэнники көстүбүт архыып докумуоннара туһаныллыбакка хаалан, албастар көннөрүллүбэккэ, урукку өйдөбүллэринэн киэрэн хаалбыттара. Кинигэвэ урут Улахан сэбиэскэй энциклопедияга суруллубутун курдук: «Кир Васильевич был бедным крестьянином, промышленявшим охотой и рыболовством» диэн суруллубут этэ. Дьининэн, Кир Васильевич 300-кэ ынах сүөһүлээх Хатырык нэһилиэтин олохтоох сис баайа Охлопков-Тардыаска үлэһитинэн сылдыбыта. Ол аата булдунаан, балыктааһынынан аһаан олоһорбокко, ынах сүөһү, сылгы көрүүтүнэн дьарыктанан иитиллэн олоһорбут киһи.

Манна эмиэ суруллар: «Первая жена умерла, родив двух детей, когда Киру Васильевичу исполнилось 60 лет. Вторая жена — 18-летняя Анастасия Леонтьевна (девичья фамилия — Винокурова), мать Максима, была мастерицей по пошиву одежды, обуви и изготовлению берестяной посуды, знала много сказок, песен, пословиц. Она родила 6 детей: Петра, Наталью, Иннокентия, Марию, Максима и Дмитрия». Автор Кир бастакы кэргэнин уонна кини иккистээн кэргэн ыларыгар сааһын туһунан суруйарыгар Казакстан суруйааччыта Асхад Габидулович Хамидуллин «Легендарный Максим» диэн 1988 с. Алма Атага тахсыбыт кинигэтин 15 сир. сизэммит. Онтон салгыы суруйуутун М. Аммосов олоһун, үлэтин диригинник ырытан суруйбут Д.С. Макаров «Максим Яркий» (Жизнеописание М.К. Аммосова) диэн 1992 с. тахсыбыт кинигэ 5-6 сир. ыйбыт. Биллэрин курдук, бу икки кинигэ автордара Максим Аммосов олоһун, үлэтин туһунан бүтүн Россия киэн эйгэтигэр таһаарбыт үтүөлээх дьоннор. Бу — урут суруллубут кинигэлэр. Ол иһин урут олохсуйбут өйдөбүллэринэн сирдэтэн суруллубуттар.

Улуус кинигэтигэр кэнники көстүбүт докумуоннарга олоһунан көннөрүүлэр кыайан киэрбэккэ хаалбыттара. Көннөрүүлэри онорууга сүрүн докумуоннарынан наука кандидаттара И.И. Суздалов, М.И. Старостина таһаар дьыллэрин «Төрөөһүн уонна өлүү туһунан суруйуулар кинигэлэрин» архыыптан көрдөөн, хас эмэ сылы быһа ырытан «Хатырык нэһилиэтин дьонун төрдө-уһа» диэн кинигэни 2010 сыллаахха таһаарбыт кинигэлэрэ уонна М. Аммосов төрүүчүтүн ырытан «Якутский архив» сурунаалга таһаартарбыт ыстатыйалара буолаллар. Бу ханнык да мөккүөргэ турбат, дьингээх буолбуту эрэ суруйар докумуоннарга олоһунан суруйуулар. Наука сокуонун быһытынан, кэнники көстүбүт докумуоннар инники сыһа суруллубуту көннөрүөхтээхтэр.

Улуус кинигэтэ уонна Суздаловтар кинигэлэрэ биир 2010 с. тахсыбыттара, көннөрүү ки-

МАКСИМ ОҔО СААҔЫН ЧАХЧЫЛАРА

ирбэтэх төрүүтэ ол да буолуон сөп. Архыып докумуоннарыгар олоһунан эрэ көннөрүүлэр оҕоһулуохтаахтар. Көннөрүүлэр тугу кэпсипиллэрий? Кир бастакы кэргэнигэр Ксения Григорьевнатан 2 буолбатах, 4 оҕолоох эбит, Анна (1868), Евдокия (1873), Степанида (1874), Василий (1876). Төрөөбүт сыллара скобкага сурулуна. Иккис кэргэнэ Анастасия Леонтьевна Винокурова (1867) Киргэ 1885 с. кэргэн тахсыбытын туһунан Түбэ Баһынааҕы таһаар дьыэтин төрөөһүнү, өлүүнү уонна бэргэхэлэниини суруйар кинигэтигэр суруллубут эбит. Ол суруйуулартан көстөрүнэн, Анастасия 18 саастаах этэ диэн суруйуу сөп. Онтон Кир ол кэмгэ 60 саастаах этэ диэн этии сыһа. Ити сыл Кир 41 саастаах эбит. Кини 1844 с. төрөөбүтүн туһунан таһаар дьыэтин суруга туоһулуур. Онтон Анастасия Кирдин 6 оҕону буолбатах, барыга 9 оҕону төрөппүтүтүн икки кыыс, Екатерина (1902-1903), Софья (1909-1909), биэр саастарыгар сылдьан өлбүттэр. 7 оҕо дьон буолбуттар, Анастасия (1889), Петр (1890), Наталья (1896), Иннокентий (1894), Максим (1897), Мария (1899), Дмитрий (1904).

Максим 1897 с. төрүүрүгэр Кирдээх дьыллэригэр Кир бастакы кэргэнигэр 3 оҕото: Евдокия, Степанида, Василий, иккис кэргэнигэр 4 оҕото: Анастасия, Петр, Наталья, Иннокентий бааллар. Улахан кыыс Анна ити кэмгэ Атамай киһитигэр Шестаков Егор Тимофеевичка кэргэн тахсыбыт кэмэ. Онтон Максим ахсынны ыйга төрүүрүгэр Кирдээх дьыллэригэр 9 киһи олоһорбут. Аны сүөһүтэ-аһа. Дмитрий Кирович кэнники ахтыларыгар эһэринэн, Кир улахан уолунаан наар Балаһаннаахха, бэйэлэрин дьыллэригэр олоһор эбиттэр. Онтон ол 1897 с. кыһын дьыллэригэр кыстаан олоһон быраатыгар Дмитрий Михайловичтаах дьыллэригэр биэр кыһын эрэ Аччыгы Арыыга кыстаабыттара диэн олохсуйбут өйдөбүлү киһи улаханньык саарбахтыыр. Эбэтэр ол Максимы эрэ төрөтөөрү, кинилэргэ баран олоһо сылдыбыта дуу. Итинник этии Дмитрий Степанович кинигэтигэр суох. Совоһо Мария Алексеевна «ийэм Наталья Кировна Максим Аччыгы Арыыга төрөөбүтэ дьыбитэ» диэн этиитэ олохсуйбута.

Мария Алексеевна, биллэн турган, убайын аатын үйэтитиитэ бүтүн олоһун анаабыт киһи, туох кыаллары, сатанары барытын туруулаһан оноро сатаабыта биллэр. Мин кинини кытта уһун сыллара алтыспыт киһи кинини өйдүүбүн. Максим төрөөбүт сиригэр Мэнгэ Таас туруоруу туһунан боппуруоһу Мария Алексеевна көтөхпүтэ. Ханна туруохтааһын кини эрэ ыйытыһынан быһаарыллар кыахтаммыта. Ордук табыгастаах сиригэр Максим оҕо сааһа ааспыт сирэ, Аччыгы Арыы, этэ. Хатырык музейиттан чугас уонна кыһыннары-сайыннары суоллаах. Онтон Балаһаннаахха, Максим төрөөбүт Кир Васильевич дьыэтэ турбут сиригэр, Моду-туунан эргийэн тийэһин. Кыһын суолу анаан хаарын астаахха эрэ сылдыахха сөп. Ол иһин Мария

Алексеевна Максим 4 сааһыттан оҕо сааһа ааспыт сиригэр Мэнгэ Тааһы туруорторбыта.

Балаһаннаах даһаны, Аччыгы Арыы даһаны биэр Соһуруу Хатырык сирдэрэ. Кэнники колхозостары холбоһун, араары булкуйбута. Онон Максим Хатырыкка төрөөбүтэ диэн 2012 с. тахсыбыт «Республика уһулчулаах дьоннор» серияга «Максим Аммосов» диэн кинигэвэ кинигэни хомуйан онорооччулар «Максим Хатырыкка төрөөбүтэ» диэн суруйууларын инники өтүгэр тутуһуохтаахпыт. Билигин М. Аммосов уһаайба сиригэр быһы туһунан боппуруос быһаарылла сатыы сылдыар. Бу сири дьыэ туһу уһаайба сиригэр курдук толкуйдаабакка, харыстанар сир курдук статуһаан, Максим төрөөбүт, оҕо сааһа ааспыт сирдэрин барытын ылан кэргэтиэххэ сөп. Манна өссө 1910 сыллаах кыһын Максим эбии үөрэммит Новгородов Хабырыс-Бакалас балаһанын оннун эмиэ киллэриэххэ сөп. Максим ол кыһын эбии үөрэммэтэ буоллар, этэн аһарбыһыт курдук, Дьоккуускайга тийээн үөрэххэ кирири тургуутун аһара уустук этэ.

Аны бу Новгородов балаһаныгар Максимнааһы ким үөрэппитэй? Быйыл «Православная церковь и школы Намского улуса» диэн кыраайы үөрэтээчи Тарас Проккопьевич Никоннов архыып докумуоннарыгар олоһунан кинигэ бэлэмнээтэ. Кинигэвэ кирибит докумунтан көстөрүнэн, 1908-1909 үөрэх сылыгар Куонта Кириэстээҕи оскуола Хатыг Арыы оскуолатыгар көспүт. Онтон ити сыл Максим оскуоланы бүтэрэр. Ол аата оскуоланы бүтэрэр сылыгар кини Хатыг Арыыга үөрэммит. Бу эмиэ биэр чуолкайдаһын буолар. Хатыг Арыы оскуола оччолорго аттакылар бөһүөлэктэригэр турбут, ол эбэтэр Шмидкэ. Ити сыл оно атыылаһан ылбыт дьыллэрэ умайан хаалар, ону кытта оскуола докумуоннара эмиэ, онон оскуола төттөрү Куонта Кириэскэ төннөн кэлэр. (НА РС(Я).ф.25. оп. 1. д. 200).

Хатыг Арыыгааһы оскуолаҕа 1910 с. үөрэх сылыгар политическай сылыһнай Леонид Ремизов диэн киһи үлэлээбит. Кини бу оскуолаҕа церковно-приходской оскуолалар отчуоттара көрдөрүнэн, 1912 с. диэри учууталлаабыт. Кини туһунан отчуотка «призриваемый в сс. пос. богад» диэн кылгатан бэлиэтээбиттэр, ол толору өйдөбүлү туһун билбэтибит. Новгородов балаһаныгар Максимнааһы кини үөрэппит буолуон сөп, атын полит. сылыһнай ити сыллара учууталлаабытын туоһулуур докумуон билигинитэ көстө илик.

Максимнааһы үөрэппит, инникин көрөр өйдөөх-санаалаах (прогрессивнай) учуутал Платон Ушницкай Куонта Кириэстээҕи оскуола Хатыг Арыыга көһүүтүгэр онно тийээн үлэлээбэтэх, эһилигэр, оскуола төттөрү көһөн кэлбитигэр эрэ, үлэтин салдаабыт. Онон Максим Аммосов оҕо сааһын туһунан инники суруйууларга ити архыып чахчыларыгар олоһорбут суруйууларга сизэниэхтээхтэр.

**И. КРИВОШАПКИН,
кыраайы үөрэтээчи**